

הרב חיים מצנר *

ירושלים

תרומת הדשן – פשט לעומת דרש

מצוות תרומת הדשן הינה אחת מן הדוגמאות הקיצוניות ביותר של הבדל הדרש מן הפשט. צורת המצווה בדברי חז"ל שונה לחלוטין מצורת המצווה בפשט הפסוקים. כך לשון התורה:

”וְלִבֶּשׂ הַכֹּהֵן מִדּוֹ בַד וּמְכַנְסֵי בַד יִלְבֹּשׂ עַל בְּשָׂרוֹ וְהָרִים אֶת הַדֶּשֶׁן אֲשֶׁר תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת הָעֵלֶה עַל הַמִּזְבֵּחַ וְשָׂמוּ אֶצֶל הַמִּזְבֵּחַ: וּפָשַׁט אֶת בְּגָדָיו וְלִבֶּשׂ בְּגָדִים אֲחֵרִים וְהוֹצִיא אֶת הַדֶּשֶׁן אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה אֶל מְקוֹם טְהוֹר” (ויקרא ו, ג-ד).

פירוש הפסוקים נראה פשוט: הוצאת הדשן מן המזבח אל מחוץ למחנה נעשית בשני שלבים - בשלב ראשון צריך הכהן ללבוש בגדי כהונה ולהוריד את הדשן מן המזבח לקרקע העזרה, בשלב שני צריך הכהן ללבוש בגדים אחרים ולהוציא את הדשן מן העזרה אל מחוץ למחנה. בדברי חז"ל (יומא כג ע"ב ועוד) הפרשיה מוסברת באופן שונה, שמפצל את הפסוקים לשתי מצוות נפרדות. המצווה הראשונה הינה **תרומת הדשן** - כל יום צריך הכהן ללבוש בגדי כהונה, לקחת מעט דשן במחתה ולהניחה בצד המזבח. המצווה השנייה הינה **פינוי הדשן** - כאשר צריך לפנות את הדשן מהמזבח לובשים הכהנים 'בגדים אחרים', מכניסים את הדשן בפסכת ומסלקים אותו מהמזבח. לדעת הרמב"ם (תמידין ומוספין פרק ב) נעשית מצווה זו בכל יום, לדעת שאר הראשונים נעשית מצווה זו כאשר רב הדשן על המזבח. הגמרא במסכת יומא כג ע"ב דנה אלו בגדי כהונה נצרכים למצווה הראשונה ומה הם 'בגדים אחרים' הנצרכים למצווה האחרונה, אולם אין זה שייך לעניין שאנו עוסקים בו.

מדוע הוציאו חז"ל את הפסוקים ממשמעם והורו לבצע את המצווה באופן שונה?

רבינו יוסף בכור שור, אשר מבקש תמיד את פשט הכתוב, מתייחס אף כאן לניגוד שבין הפשט לדרש וכותב:

”והרים את הדשן. זהו תרומת הדשן, כמו שפירשו רבותינו, שהיא עבודת לילה.

ופשטיה דקרא, כשרוצין לפנות המזבח מן הדשן שעליו, היה לובש בגדי כהונה ועולה על המזבח, שאין לעלות על המזבח בבגדי חול, ומוריד הדשן עד אצל המזבח, ולאחר שהורידו משם, לובש בגדי חול ומוציא חוץ למחנה, וזהו: "ולבש בגדים אחרים והוציא

את הדשן", שאין להוציא בבגדי קודש, כדאמרי רבותינו ביומא, בפרק בא לו, היוצא בבגדי כהונה במדינה אסור.

וכמדומה, אין מקרא יוצא מידי פשוטו, שכך עושין כשמוציאין דשן התפוח לחוץ, אבל תרומת הדשן מיעוט ונבלע במקומו, כמו שפירשו רבותינו.

דהיינו, הפסוקים מתפרשים בשני מישורים, מישור הפשט ומישור הדרש, ושניהם נכונים להלכה. במישור הפשט קיימת מצווה אחת של פינוי הדשן בשני שלבים ובשני סוגי הבגדים, ואילו במישור הדרש קיימות שתי מצוות – מצוות תרומת הדשן ומצוות פינוי הדשן, וכל אחת מן המצוות נעשית בבגדים המתאימים לה. המסקנה ההלכתית הנובעת מסיכום שני המישורים הינה שלמעשה יש שתי מצוות – מצוות תרומת הדשן הנעשית בשלב אחד ובבגדים המפורשים בפסוק הראשון, ומצוות פינוי הדשן הנעשית בשני שלבים ובשני סוגי הבגדים.

דרכו של בכור שור משכינה שלום בין הפשט לדרש בכך שנותנת לכל אחד מהם את תחומו, ורואה בכל אחד מהם סמכות נפרדת ומחייבת. אולם דרך זו מעמידה בפנינו מספר קושיות:

א. מדוע המצווה שבדרש לא כתובה בפירוש בפשט הכתוב?

ב. כיצד הדרש מוכח מתוך הכתובים? הלא כל כוחו של דרש נובע מקושי בפשט!

ג. מדוע חז"ל התעלמו ממצוות הפשט, ולא הזכירו באף מקום שמצוות פינוי הדשן צריכה להיעשות בשני שלבים ובשני סוגי בגדים.

ואכן, שאר הראשונים לא נקטו כבכור שור אלא פירשו שפינוי הדשן נעשה ב'בגדים אחרים' בלבד (ראה רש"י ורשב"ם כאן ועוד). בכדי להבין את שיטתם של רוב הראשונים מוטל עלינו לחפש דרך שונה אשר לא תשכין 'שלום' בין הפשט לדרש, אלא תראה את הדרש כעומקו של הפשט.

אחת מן הדרכים בהן משתמשים המפרשים ליישב את הסתירות שבין הפשט לדרש הינה לנקוט כי קיים הבדל בין חובת שעה ובין חובת דורות. צורת המצווה לשעתה היא כפשט הפסוקים וצורת המצווה לדורות היא כדרש הפסוקים. אף כאשר חז"ל מראים על רמזים בלשון הפסוקים לדרך הדרש אין זה אומר שמעולם התפרשו כך הפסוקים, אלא רמזה לנו התורה כיצד ניתנים הפסוקים להתפרש בזמן שיש סיבה [הלכתית!] שהמצווה אינה נוהגת כמשמעה הפשוט.

ראה לדוגמא בפירוש 'העמק דבר' לחומש במדבר (תחילת פרק ה) שדן בהבדל הקיים בין הפשט לדרש במצוות שילוח טמאים מחוץ למחנה, ומסביר כי המצווה נהגה כפשוטה לשעתה וכמדרשה לדורות.

אף אנו נלך בדרך זו ונאמר שמצוות תרומת הדשן נהגה כפשוטה לשעתה וכמדרשה לדורות.

מדוע לא תנהג המצווה כפשוטה גם לדורות?

נתבונן, מדוע באמת צוותה התורה לעשות את פינוי הדשן בשני שלבים שונים? נראה כי קיים הבדל בין קדושת המזבח ובין קדושת העזרה: המזבח הינו מקום קדוש שצריך לעלות אליו בבגדי כהונה חשובים, ואילו העזרה אינה קדושה כמזבח ולכן אפשר לעבוד בה ב'בגדים אחרים'¹⁸.

מתקבל על הדעת לחדש כי קדושתו היתירה של המזבח נהגה דווקא בשעה שהיה המזבח כלי שרת, מה שאין כן בשעה שהמזבח היה עשוי מבניין אבנים – הרי קדושתו דומה לקדושת קרקע העזרה.

בבית המקדש היה המזבח עשוי מבניין אבנים, ומעתה מובן שלדורות אין מקום לשלב הראשון של תרומת הדשן, אלא יכולים הכהנים לבוא עם 'בגדים אחרים' ולפנות את הדשן מהמזבח עד מחוץ למחנה.

אם כן, מה מקומה של מצוות תרומת הדשן לדורות?

אפשר כי חז"ל הבינו מסברא שלא יתכן שתתבטל לגמרי מצווה מן התורה. לכן עושים כעין 'זכר לדבר' ומקיימים במצוות תרומת הדשן את השלב הראשון של פינוי הדשן. מכיוון שמדובר רק ב'זכר' אין עושים זאת בכל הדשן אלא במעט דשן בלבד.

אפשר להעמיק עוד ולהוסיף כי בשלב הראשון של פינוי הדשן [בצורת המצווה המקורית] נכללים שני חיובים שונים: החיוב האחד הוא פינוי הדשן מן המזבח, החיוב השני הוא כעין הקרבת קרבן בהנחת הדשן בצד המזבח¹⁹. לחיוב השני ניתן למצוא מקור בדברי הגמרא: "דתני רבי חייא: נאמר כאן והרים ונאמר להלן והרים, מה להלן בקומצו – אף כאן בקומצו" (יומא כד ע"א). דהיינו, תרומת הדשן דומה לקמיצת המנחה. [ראה בדברי רש"ר הירש שהסביר את טעם המצווה ברוח זון]²⁰.

מעתה ניתן לטעון שלדורות התפצלו החיובים זה מזה – החיוב הראשון מתקיים בפינוי הדשן מן המזבח והחיוב השני מתקיים במצוות תרומת הדשן.

קיימים אף מספר הבדלים הלכתיים בין שני החיובים:

א. החיוב הראשון אינו מצריך בגדי כהונה חשובים מצד עצמו, אלא מחמת שהוא עבודה הנעשית על המזבח [ולדרכינו – מזבח הנחושת]. החיוב השני מצריך בגדי כהונה חשובים מצד עצמו, ולכן חייב בבגדי כהונה חשובים אף כאשר נעשה על מזבח אבנים.

ב. החיוב הראשון מצריך פינוי כל הדשן והחיוב השני מסתפק בקומץ דשן.

¹⁸ אסמכתא לדבר נמצא בפירוש רשב"ם על הפסוק "כָּל הַפִּגְעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ" (שמות כט לז): "כל הנוגע וקרב אל המזבח יקדש ויטהר תחילה בטרם יקרב אל המזבח", וכן פירשו בכור שור ועוד פשטנים.

¹⁹ ובשפה למדנית, שני 'דינים' שונים – דין במזבח ודין בדשן. ראה בחידושי חזן ר"ז הלוי הלכות תמידין ומוספין שהרחיב בהגדרות מעין אלו.

²⁰ לדעת רש"י ועוד ראשונים היה נעשה נס בתרומת הדשן, והייתה נבלעת במקומה בצד המזבח (ראה רש"י ויקרא א טז, תוס' זבחים סד ע"א ועוד). שמא נס זה מראה שהדשן התקבל לרצון – כעניין החיוב השני.

ג. לדעת רוב הראשונים, החיוב הראשון חל רק כאשר רב הדשן על המזבח, ואילו החיוב השני הינו חלק מסדר עבודת היום.

לחילוק בין מזבח הנחושת למזבח האבנים ניתן להביא דוגמא מן הדין שהמזבח מקדש קרבנות פסולים. במסכת זבחים (כז ע"ב) מבואר שמזבח הפנימי שהוא כלי שרת מקדש אף פסולים שאינם ראויים לו, ואילו מזבח החיצון מקדש רק פסולים הראויים לו. דעת חלק מן האחרונים שדברי הגמרא מתייחסים רק למזבח החיצון שבמקדש שהיה בנין אבנים, ואילו מזבח הנחושת שבמשכן שהיה כלי שרת - מקדש הוא אף פסולים שאינם ראויים לו. (מצפה איתן זבחים ס ע"א, לקח טוב [ר"י ענגיל] כלל ה אות א, זרע אברהם ב סו, צפנת פענח שמות לט לט, אבני ציון ח"ב סימן ד. לעומת זאת ראה: חשק שלמה זבחים כז ע"ב, קדשי יהושע סימן תטז, משנת חיים פרשת קורח, חבצלת השרון שם). מדברי הסיעה הראשונה יש ראייה לדרכנו לחלק בין מזבח הנחושת שבמשכן ובין מזבח האבנים שבמקדש ולומר שהראשון קדוש מן השני.

באיזה דור החליפו את מזבח הנחושת במזבח אבנים? במשכן היה מזבח נחושת, בבית שני היה מזבח אבנים. לגבי הדורות שביניהם אין הדבר ברור: לגבי תקופת משכן שילה ונוב וגבעון קיימת מחלוקת ברייתות במסכת זבחים (סא ע"ב). לגבי תקופת בית ראשון מוסכם בדברי חז"ל כי היה מזבח אבנים, אולם הרד"ק (מ"א ח סד ועוד) טען כי לפי פשט הפסוקים הרי בבית ראשון עדיין היה מזבח נחושת.

כך או כך, לדרכינו נראה לומר שבשעה שהחליפו את מזבח הנחושת במזבח אבנים, שונתה צורתה של מצוות תרומת הדשן.